

EDEBÎ METİNLERDE DİL, İFADE VE ÜSLÛP İLİŞKİSİ

Mustafa KARABULUT*

Giriş

Dil, insanların kendilerini ifade etmek için kullandıkları en yaygın iletişim aracı olmakla birlikte özel manasıyla da toplumları millet yapan unsurları şifreleyen semboller bütünüdür. "Sosyal bir varlık olan insan, içinde yaşadığı toplumla iletişim kurmak için dili kullanır. İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel özellik olan dil, aynı zamanda temel ve en etkili bildirişim aracıdır. Genel olarak bildirişim bir duygunun, bir niyetin ilkel bir şekilde veya bir gösterge dizgesinden yararlanılarak bir zihinden başka bir zihne ya da bir merkezden başka bir merkeze aktarılması ulaştırılması şeklinde tarif edilebilir." (İpek, 2015: 34) Bu bakımdan insan yaşamının en kilit noktalarından biri, belki de birincisi, dildir. Çünkü dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan en önemli unsurdur.

Muharrem Ergin dili şöyle tanımlar: "Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, doğal bir araç, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş sosyal bir kurumdur." (Ergin 1980: 3) Buna göre, dil, bir gramer sistemine bağlı olup insanın bir iletişim aracıdır. Dilin kullanım şekli bireyler arasında farklılıklar oluşturabilir. Dilin kullanım özelliklerine göre üslûp kavramı ortaya çıkar.

Sanat eserlerinin olmazsa olmazlarından olan üslûp, bir sanatçıyı diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerdendir. "Bir yazarın nasıl bir dil kullandığını anlamak ancak onun üslubunu anlamakla mümkündür. Dil ile üslup her ne kadar aynı şey gibi görülüp karıştırılsa da bunlar birbirini tamamlayan ancak aynı olmayan şeylerdir."

* Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Adıyaman. E-mail: mkarabulut@adiyaman.edu.tr

(Gül, 2012: 418) Edebî metinlerdeki dil, ifade ve üslûp arasında farklı yönlerden ilişki kurmak mümkündür. Dil yalnızca gramatikal yapısı ile değil, iletişim olayında yüklendiği fonksiyonlarla anlam aktarımını gerçekleştirmektedir. Bu bakımdan dil, çok fonksiyonlu ve sistematik bir kavramdır.

Bir iletişim aracı olan dil, aynı zamanda sistematik yapısıyla da dikkat çeker. Doğan Aksan, "dil, düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir." (Aksan, 1987: 55) der. Başka bir ifadeyle dil, bir gramer sistemine bağlı olarak insanın düşünce ve duygularını ifade etmesine yarayan hareketli, sesli, sözlü, yazılı işaretler sistemidir. Edebî dil, barındırdığı mecaz, alegori, kinaye, teşbih, istiare, imge vb. unsurlara sahip olması ve yazarının üslûbundan izler taşımamasından dolayı günlük dil ve ilim dilinden ayrılır. Edebî dilin en önemli özelliklerinden biri, sözcüklerin genellikle temel anlamlarından uzaklaşmasıdır. Bu sebeple edebi dilde yan ve mecaz anlamlara önemli ölçüde rastlanır.

Edebî Metinlerde Dil, İfade ve Üslûp İlişkisi

Edebî eserlerin temelinde dil, ifade ve üslûp bulunur. Metin tahlillerinde bu üç unsura dikkat etmek büyük önem taşır. "Edebî metnin ifadesi, onun edebî diline ait özellikleriyle anlatılabilir ve edebî dil de metnin üslûp özelliklerini gündeme getirir." (Önal, 2008: 23) Edebiyat bir dil sanatı olduğu için onun asıl malzemesi de dildir. "Her edebî eser, dilin anlamlı en küçük birimi olan kelimelerden; kelimelerin mana ve söz dizimi uyumu çerçevesinde hayat bulan ibare, deyim, cümlecik ve cümlelerden teşekkül eder." (Çetişli, 2008: 79)

Edebî eserin dili milli olması bakımından malzemesi beynelmilel olan diğer sanat dallarından ayrılır. Çünkü edebî eserin yazarı genel olarak ait olduğu milletin diliyle yazar. Bu bakımdan edebî eserler ait olduğu milletin hafızasını meydana getiren en önemli unsurlardandır. Edebî eserlerde dil, ifade ve üslûp arasındaki ilişki oldukça güçlüdür. Çünkü dilin kullanılması ifade ve üslûpla bir bütünlük gösterir. "Kâinata bütün şekiller, görüntüler, eşyalar, hareketler, olaylar, durumlar, sesler, kokular bir ifade içindedir. Bizim için obje, unsur, eleman, faktör, değer, veri diyebileceğimiz her uyarıcının bir ifadesi vardır." (Önal, 2008: 24) Bu bakımdan sözcükler bunları, kendine ait tekniğiyle duyurur.

Sözcüklerin ifade biçimleri, diğer etmenlerle beraber edebi eserin/ yazarın üslûbunu oluşturur. Dil, bir milletin tarihi boyunca edindiği bilgi, birikim, kültür, değer yargıları ve hayat tecrübelerini barındıran, onu koruyan ve yaşatan adeta canlı bir varlıktır. "Edebî dil, kendine özgü bir yapısı olan dildir. Diğer ilim dallarının kendine ait dilleri olması demek, onların dilinin edebî olduğunu göstermez. Tıp, hukuk, matematik vb. ilimlerin dilleri, edebî eserlerde olduğu gibi edebî sanat, imge, yan, mecaz anlam vb. özellikler taşımaz." (Karabulut, 2019: 31) Edebî dil ifadesi özellikle edebiyat eserlerinde karşımıza çıkar. Çünkü edebî eseri oluşturan sözcükler arasında özel anlatım biçimleri bulunur.

Edebî eserlerde kullanılan sözcükler sadece dış dünyadaki nesnelere karşılamazlar, aynı zamanda yazarının psikolojik yapısını da verebilir. "Edebî dil; yalnız bir beyânda bulunmaz, aynı zamanda okuyucuyu da etkileyerek onu ikna eder ve onda değişiklikler meydana getirir." (Wellek, Warren, 1983: 24). Dili milli olduğundan edebî eserler diğer sanat dallarından farklılık gösterir. Çünkü diğer sanat dallarının malzemesi beynelmileldir. Çünkü edebî eserler genel olarak ait olduğu

milletin diliyle yazılır. “Bu bakımdan edebî eserler ait olduğu milletin hafızasını meydana getiren en önemli unsurlardandır.” (Karabulut, 2019: 31)

Dil, kullanıldığı bağlama göre “günlük dil”, “edebî dil” veya “ilmi dil” özelliği taşıyabilir. Edebî dil, kurmaca bir dünyada olduğu için günlük dilden farklıdır. “Edebî dil, gerçekten bahsetse bile, onu kendine has bir üslûp ve terkip ile anlatır. Edebî eserde sözü edilen olay, gerçekmiş gibi bir izlenim verebilir ama o, sanatkârın sübjektif dünyasına yansıyan bir gerçektir ve onun dili de böyle bir kurmaca ifade hâlinindedir.” (Önal, 2008: 27) Edebî dilde sanatçının kişisel yapısı, yani ferdî tarafı ve üslûbunun etkisi de vardır. Edebî dil içerisinde gerçek anlam, mecaz anlam, eş anlam, yakın anlam, uzak anlam vb. anlam alanları yer alır. Edebî dildeki unsurlar çok fonksiyonlu bir yapı taşır. Edebî dilin zenginliği ile üslûbun oluşumu ve zenginliği arasında paralellik vardır. “Bu bakımdan üslûp, dilin farklı kullanılış tarzından meydana gelen ve sahibinden birçok iz taşıyan karmaşık bir yapıdır.” (Karabulut, 2019: 33) Bu yapı ise, sanatçının dili kullanmadaki ifade tarzı ile yakından ilgilidir.

Dil, ifade ve üslûp arasındaki ilişkiyi birkaç maddede sıralamak mümkündür:

1. Dil yalnızca gramatikal yapısı ile değil, iletişim olayında yüklendiği fonksiyonlarla anlam aktarımını gerçekleştirmektedir. (Yener, 2010). Bu bakımdan dil, çok fonksiyonlu ve sistematik bir kavramdır.

2. Dilin özel kullanımı olan söz, kelime ve ibarelerin yan anlamları ve yükledikleri hissî değerlerden oluşur. İfadelerin üslûbu yan anlamlar üzerine kuruludur. (Aktaş, 1986: 28). Üslûbun oluşmasında sözcüklerin her sanatçıda farklı yapı ve anlamlarda kullanılmasının rolü vardır.

3. Dile ait her unsur beraber kullanıldığı malzemenin etkisiyle, yer aldığı metin veya ifade içerisinde yeni bir değer kazanır. Dil unsurlarının çağrışıma bağlı olarak kazandıkları bu değerler yan anlamı oluşturur. (Yener, 2010: 55). Üslûbun oluşmasında dile ait yeni anlamsal değerlerin önemi büyüktür.

4. Dile ait unsurların yan anlamı, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki üzerine kurulur. Çağrışım ile ilgili yan anlam ise göstergenin metin içinde kullanıldığı yerde kazandığı değerle, alışılmış kullanılma biçimleriyle, okuyucularda uyandırabileceği imajlarla, bu imajları yaratan çevreyle veya çok sık olarak kullanıldığı bağlamlarda yüklendiği fonksiyonla ilgilidir (Aktaş, 1986: 84)

5. Üslûbu oluşturan yapı taşları arasında sözcüklerin gerçek anlamları dışında kullanılmasyla meydana gelen yeni anlam dünyaları da yer alır.

6. Dile ait unsurların tamamı birden üslûp varyantları diye isimlendirilir. Bu varyantlardan her birisi aynı fikrin ifadesi için mütekellime çeşitli imkânlar sunmaktadır. Bu itibarla eş anlamlılık kavramını da üslûbun, dilin kullanımı açısından, diğer bir kaynağı olarak görmek gerekir. (Yener, 2010: 55)

Dil, düşüncenin somutlaşmış biçimi olarak düşüncenin oluşmasında, gelişmesinde ve iletiye dönüşmesinde önemli işleve sahiptir. İnsan, duygu ve düşüncelerini en iyi biçimde dil ile ifade eder. Düşünce aktarımını gerçekleştiren öğeler olarak kelimeler, cümleler ve kelimelerin birer cümle oluşturması için gerekli olan, adına gramer denen kuralları anlaşılır. Düşünceyi kelimeler ve cümleler; manayı lafızlar taşımaktadır. (Yener, 2010: 57). Bu bakımdan bir edebî metnin düşünce ve mana unsurları arasında insicam olmalıdır.

Rıza Filizok ifadenin nitelikleri ile üslûp değerleri arasında bağ kurar. Ona göre dil, sadece bir anlatım aracı değil; çok fonksiyonlu bir yapıya sahiptir. Üslûp, büyük ölçüde dile dayanır." (Filizok, 2010). Üslûp da dilin farklı fonksiyonlarda kullanılmasıyla ortaya çıkar. Mehmet Kaplan üslûp için "kelimelerin bir bütün hâlinde organizasyonu, Tanpınar'ın sevdiği tabirle söyleyelim, kristalizasyonudur" (Kaplan, 1983: 204) diyerek dildeki kelimelerin bütün olarak düşünülmesi gerektiğini irdeler.

Bir sanatçının dili kendine göre kullanmasıyla oluşan üslûp, kişinin parmak izi veya kimliği gibidir. Bu bakımdan üslûp, sanatçının, duyuş, görüş, anlayış ve anlatış yönlerini ortaya koyan bir tabirdir. Buna Necip Fazıl Kısakürek'ten örnek vermek mümkündür.¹ Kısakürek, dili kullanmadaki ustalığıyla adeta tam bir virtüozdür. O, mistik ve metafizik ürpertilerini dilin bütün imkânlarını şiir sanatı içerisinde kullanarak ifade eder. Onun son derece kendine ait bir anlatım gücü vardır. "Uzun cümleleri birçok cümleciklerle doludur. Taklidi zor bir iniş çıkıştan sonra Türkçe zevkini bozmadan düşünce ve tasvirlerini en umulmadık fiile yükler." (Gürbüz, 1977: 19). Onun şiirlerinde zengin bir sözcük dünyası vardır. Şair, dizelerini oluştururken kullandığı ifadeler arasında anlam, ahenk, derinlik, ses ve imgelem bütünlüğü oluşturur.

Necip Fazıl'ın "Çile" şiirinde madde-ruh trajedisinde bireyin metafizik arayışları öne çıkar. Şiirin ilk sözcüğü olan "gaib", bize sonraki dizelerde mistik-metafizik bir alemin anahtarı gibidir. Ben anlatıcı şiir boyunca yaşadığı trajediyi, ıstırabı ve ontolojik huzursuzluğun temel kaynağını ve nihayetinde bir uyanışı daha ilk dizede, 'gaiblerden gelen ses' ile dile getirir. Gaiblerden gelen bir sesle, boşluğu içinde hisseden ve sonra ruh dünyasında göklerin devrildiğini söyleyen sanatçı, metafizik sancılarının kaynağına yönelir.

Gâiblerden bir ses geldi: Bu adam,
Gezdirsin boşluğu ense kökünde!
Ve uçtu tepemden birdenbire dam;
Gök devrildi, künde üstüne künde... (Kısakürek, 1995: 16)

Kısakürek, şiirin ilk dördlüğünden itibaren "gâib, kıyamet, boşluk, hakikat, rüya, akıllılık, sarhoşluk, sonsuzluk, menzil, kafatası, fikir" vb. çağrışım ve âhenk gücü yüksek ifadeler kullanır. Bu ifadeler onun dili kullanımının, ifade gücünün ve üslûbunun şiirde nasıl bir bütünlük oluşturduğunu gösterir.

Yukarıda Necip Fazıl'dan örnek verdiğimiz dil, ifade ve üslûp arasındaki ilişki, şairi diğer sanatçılardan ayıran husustur. Üslûp, yazar-dil-metin arasındaki ilişkiyi gösteren bir özelliğe sahiptir. Edebî eserlerde üslûp, aynı zamanda sanatçının edebî kuvvetini gösteren bir kavramdır. "Üslûp, kişinin ortaya koyduğu sanat eserinin tamamına sirayet eden, dokularına nüfuz eden özgün kişiliğinin damgasıdır. Bu hususta Buffon'un 'le style, c'est l'homme mémé (Üslûb-ı beyân aynıyla insan) sözü meşhurdur." (Çetin, 2006: 196).

Eserin üslûbunu estetik açıdan ele alan bakış açısında üslûp çözümlemesi eserin estetik bakımdan yorumlanmasıdır. Bu bakımdan üslûbun kaynağında ilim dalları

¹ Necip Fazıl Kısakürek'in üslûbu hakkında geniş bilgi için Mustafa Karabulut'un *Üslûpbilim (Stilistik) ve Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirleri Üzerinde Stilistik Bir İnceleme* adlı eserine bakılabilir. Kitabın künyesi için bkz. Kaynaklar.

arasında sanat merkezli bir ilişki ve sanatkârın ruhsal yapısı söz konusudur. (Karabulut, 2019: 42). “Spitzer’in teklif ettiği çalışma tarzına göre üslûp incelemesi somut sanat eserini hareket noktası almalı, eser dışında önceden kabul edilmiş hükümleri bir tarafa bırakmalıdır. Her eser bir bütündür. Bu bütünün merkezinde yaratıcısının ‘esprit’ si bulunur. Sanat eserindeki farklı unsurları birleştiren ve eserin iç tutarlılığını sağlayan güç de bu ‘esprit’ dir. Spitzer buna ‘étymon’ adını verir.” (Aktaş, 1973: 149).

Sonuç

Dilin özel kullanımı olan söz, kelime ve ibarelerin yan anlamları ve yüklendikleri hissi değerlerden oluşur. İfadelerin üslûbu yan anlamlar üzerine kuruludur. Dile ait her unsur beraber kullanıldığı malzemenin etkisiyle, yer aldığı metin veya ifade içerisinde yeni bir değer kazanır. Üslûbun oluşmasında dile ait yeni anlamsal değerlerin önemi büyüktür. Yan anlam üslûba ait varyantları, yani aynı kavramı ifadeye elverişli dil bilime ait formları da beraberinde getirir. Bu formlar, üslûbu oluşturan yapı taşlarındandır. Dile ait unsurların tamamı birden üslûp varyantları diye isimlendirilir. Bu itibarla eş anlamlılık kavramını da üslûbun, dilin kullanımı açısından, diğer bir kaynağı olarak görmek gerekir. Dil, ifade ve üslûp arasına güçlü bir ilişki vardır. Dil, çok fonksiyonlu ve sistematik bir kavramdır. Dilin içerisinde sözcükler farklı bağlamlarda ve farklı anlamlarda kullanılabilir. Bu husus dilin ifade gücünü gösterir. Dilin ifade gücünün zenginliği ise sanatçının üslûp dünyasının çerçevesini meydana getirir. Çünkü, üslûbun oluşmasında sözcüklerin her sanatçıda farklı yapı ve anlamlarda kullanılmasının etkisi yer alır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1987). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C.1, Ankara: TDK Yayınları.
- Aktaş, Şerif (1973). “Üslûp Meselesi”, *Fikir ve Sanatta Hareket*, S.88 (Nisan).
- Aktaş, Şerif (1986). *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetin, Nurullah (2006). *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- Çetişli, İsmail (2008). *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1980). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Filizok, Rıza (2010). Nihad Sami Banarlı'nın Üslûbu Üzerine Bir Sohbet, *Gül, Meltem* (2012). Tevfik Fikret ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Üslubunun Oluşumunda Dil Öğelerinin Belirleyiciliği Üzerine Bir Deneme, *İDİL*, Cilt: 1, Sayı: 5, 418-426.
- Gürbüz, Ülker (1977). “Üslûp Sahibi Olmak Meselesi II”, *Hisar*, 1977 (165), s.19. <http://www.ege-edebiyat.org/wp/?p=412> (Erişim tarihi: 20.01.2012).
- İpek, Birol (1995). “Bireyde Dil Bilinci”, *Litteraturca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 1, Issue: 2, Autumn 2015, 33-44.
- Kaplan, Mehmet (1983). *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabulut, Mustafa (2019). *Üslûpbilim (Stilistik) ve Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirleri Üzerinde Stilistik Bir İnceleme*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kısakürek, Necip Fazıl (1995). *Çile*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Önal, Mehmet (2008). “Edebî Dil ve Üslûp”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, 23-47.
- Wellek, Austin; Warren, Rene (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çev: Ahmet Edip Uysal), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yener, Fetullah (2010). *Üslûbî Anlatım ve Takdim-Tehir Üslûbunun Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımı*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.